

K INTERPRETACI FORMULACÍ KLASIKŮ MARXISMU-LENINISMU O JAZYCE (I)

PAVEL NOVÁK

1. Je pochopitelné, že snaha vytěžit z myšlenek K. Marxe a B. Engelse co nejvíce i pro jazykovědu je stále živá. Ne vždy však bývá úspěšná. Příčiny toho mohou být různé.

Např. sama interpretace relevantního místa by měla být bez obtíží, ale jeho další myšlenkové zpracování lingvisty může být vadné, jako když se z často citovaného místa z *Kapitálu* „vlastnosti dané věci nevyvěrají z jejího poměru k jiným věcem, ale jen se v takovém poměru projevují“¹⁾ uzavírá, že (1) (všechny) poměry, vztahy²⁾ „vyvěrají“ z vlastností a že (2) je tedy třeba studovat dříve vlastnosti a teprve potom vztahy.

Usuzovat z citovaného na (1) je prostě elementární logická chyba. Avšak i kdyby byl pravdivý názor o jisté ontologické prioritě vlastností před vztahy (druhé by byly jen jakousi arénou projevování se prvních), nebyla by na místě metodická direktiva k direktivě (2) právě opačná? (Ve vědě se vcelku postupuje „od vnějšku k vnitřku“, „od povrchu do hloubky“.)

Je celkem zřejmé, jak se citované místo do takových souvislostí dostalo. „Vnitřní logikou“ polemiky. Protože mnozí teoretikové jazyka, část jejichž učení má více či méně nemarxistickou orientaci, zdůrazňují autonomnost vztahů, nutnost studia „čistých“ vztahů a irrelevantnost vlastností a věcí jako nositelů vztahů etc., snaží se někteří lingvisté-marxisté prostě prokázat pravý opak (řeceno slovy Zd. Nejedlého, jsou na oněch teoreticích „negativně závislí“).

Někdy však jsou potíže právě v interpretaci. Přitom se v lingvistice můžeme setkat s jakousi nemocí z povolání: donedávna zde byla nejrozsáhlejší jednot-

¹⁾ K. Marx, *Kapitál I*, Praha 1953, s. 75; něm. „... Eigenschaften eines Dings nicht aus seinem Verhältnis zu anderen Dingen entspringen, sich vielmehr in solchem Verhältnis nur betätigen“ (*Das Kapital*, Berlin 1977, s. 172).

²⁾ Marx užíval výrazů *Verhältnis* (poměr) a *Beziehung* (vztah) promiscue, srov. Engelsův dopis K. Kautskému z 22. 8. 1884.

kou zkoumání věta a ze zvyku se zachází i s formulacemi klasiků marxismu jako s doklady izolovaných vět.

V této poznámce chceme na dvou příkladech ukázat na zásadní potřebu filologické interpretace příslušných formulací. Zvláště naléhavý je celkový filologický přístup u prací dochovaných jen v nedokončených rukopisech, jako jsou Ekonomicko-filozofické rukopisy a Německá ideologie.

2. Ti, kdož studovali nové vydání Ekonomicko-filozofických rukopisů,³⁾ mohli si povšimnout dvou pasáží, které jsou v jiném překladu pojaty do výběru J. Petra.⁴⁾ Jsou to místa: Petr I, č. 5 (s. 118—119),⁵⁾ zhruba odpovídající EFR 3. rkp, VI (s. 79) a Petr III, č. 2 (s. 133—134),⁶⁾ zhruba odpovídající EFR 3. rkp, X (s. 85—86). Oba překlady se liší především v tom, že výrazu *požitek* z EFR odpovídá u Petra výraz *duch* (např. *společenský požitek* — *společenský duch*). Vysvětlení (znám je z ústního sdělení doc. J. Peška z filoz. fak. UK) je v tom, že v Marxově velmi obtížně čitelném rukopise se opakuje grafický útvar, který lze izolovaně číst buď jako *Geist* (duch), nebo jako *Genuß* (požitek, užívání si). Je zřejmé, že se čtení musí opírat o interpretaci souvislých pasáží textu.

3. Věta [6] z dále citovaného úryvku se obvykle chápe jako prognóza.⁷⁾ Jak dále uvidíme v §§ 3.5 a 3.6, není tato interpretace tak samozřejmá.

3.1. Uryvek zní:

Čís. V. [1] Slyšeli jsme, jakou úlohu hraje ve spolku dorozumění.

[2] Str. 462: „Záleží-li na tom dorozumět se a dohovorit, mohu Já ovšem použít jen *lidských* prostředků, které mám k dispozici, neboť Já jsem zároveň člověkem“ (id est exemplářem rodu).

[3] Zde je tedy *řeč* jakožto produkt rodu. [4] Že Sancho mluví německy a ne francouzsky, není rozhodně zásluhou rodu, nýbrž okolností. [5] Ostatně přirozená, původní podoba řeči se v každém moderním vyspělém jazyce proměnila v národní jazyk, a to jednak historií vývoje jazyka z materiálu, který tu byl, jako u románských a germánských jazyků, jednak křížením a míšením národů, jako v angličtině, jednak koncentrací nářečí v rámci určitého národa v národní řeč, přičemž se tato koncentrace zakládala na koncentraci ekonomické a politické. [6] Je samozřejmé, že individua budou moci jednou úplně kontrolovat i tento produkt rodu. [7] Ve spolku se bude mluvit řečí jako takovou, posvátnou řečí, řečí svátosti — hebrejsky, a to aramejským nářečím, kterým mluvil Kristus, „tělem obdařená podstata“. [8] Tohle nám zde „přišlo na mysl“,

³⁾ Praha 1978.

⁴⁾ J. Petr, *Klasikové marxismu-leninismu o jazyce*, Praha 1977 (překlady zde vesměs přejaty z českého vydání Spisů Marx-Engelse).

⁵⁾ Přeloženo podle K. Маркс—Ф. Энгельс, Соч. III, 1929, s. 624.

⁶⁾ Přeloženo podle Архив Маркса и Энгельса III, 1927, s. 257—258.

⁷⁾ В. И. Кодухов, *Общее языковедение*, Москва 1974, s. 207.

i když se toho Sancho „nenadál“, „a to výhradně proto, že My se domníváme, že by to mohlo přispět k objasnění ostatního textu“.⁸⁾

3.2. Tato pasáž je z kapitoly „Můj požitek ze sebe sama“ („Mein Selbstgenuß“), jež odpovídá stejnojmenné kapitole u M. Stirnera (Sancha).⁹⁾ Tato kapitola má pět částí: do s. 431⁵ (něm. do s. 404₁₆) o hédonismu; do s. 433⁸ (něm. do s. 407³) předvedení Stirnerových „machinací vůči svátosti“; do s. 436⁹ (něm. do s. 409₉) o Stirnerově teorii okolností; do s. 438₁ (něm. do s. 412₁₃) „epizodu“ (viz dále) a závěr. Zhruba na začátku poslední třetiny rozboru „teorie okolností“ Marx a Engels uzavírají: Stirner „prohlašuje, že věří v rod“ („daß er sich als einen Gattungsgläubigen proklamiert“),¹⁰⁾ a to především tím, že rodu připisuje za prvé dělbu práce a za druhé existující fyzické i intelektuální nedostatky „nejpočetnější třídy lidí“ (s. 436, něm. s. 410). Poté, co vyvracejí nesprávnost druhého, pokračují Marx a Engels v parodickém tónu „vysmívajíce se Stirnerovým kompozičním praktikám: „Při této příležitosti vsuňme jako epizodu' Sanchovy ‚obměny‘ (Wandlungen‘), pokud jde o rod“ (s. 437, něm. s. 410).¹¹⁾

V této „epizodě“ Marx a Engels shrnují, co vše Stirner „přisuzuje“ rodu (jak

⁸⁾ K. Marx—B. Engels, *Německá ideologie*, Spisy 3, 1962, s. 438 (číslování vět dodáno); něm.:

Nr. V. [1] Wir haben gehört, welche Rolle die Verständigung im Verein spielt. p. 462:

[2] „Kommt es darauf an, sich zu verständigen und mitzuteilen, so kann Ich allerdings nur von den *menschlichen* Mitteln Gebrauch machen, die Mir, weil Ich zugleich Mensch bin“ (id est Exemplar der Gattung), „zu Gebote stehen.“

[3] Hier also die *Sprache* als Produkt der Gattung. [4] Daß Sancho deutsch und nicht französisch spricht, verdankt er keineswegs der Gattung, sondern den Umständen. [5] Die Naturwüchsigkeit der Sprache ist übrigens in jeder modernen ausgebildeten Sprache, teils durch die Geschichte der Sprachentwicklung aus vorgefundenem Material, wie bei den romanischen und germanischen Sprachen, teils durch die Kreuzung und Mischung von Nationen, wie im Englischen, teils durch auf ökonomischer und politischer Konzentration beruhende Konzentration der Dialekte innerhalb einer Nation zur Nationalsprache aufgehoben. [6] Daß die Individuen ihrerzeit auch dies Produkt der Gattung vollständig unter ihre Kontrolle nehmen werden, versteht sich von selbst. [7] In dem Verein wird man die Sprache als solche sprechen, die heilige Sprache, die Sprache des Heiligen — Hebräisch, und zwar den aramäischen Dialekt, den das „beleibte Wesen“ Christus sprach. [8] Dies „fiel“ uns hier „wider Erwarten“ Sanchos ein, „und zwar lediglich, weil Uns dünkt, es könne zur Verdeutlichung des Übrigen beitragen“. (K. Marx—F. Engels, *Werke* 3, Berlin 1978, s. 411 až 412.)

⁹⁾ *Der Einzige und sein Eigenthum* (Jedinec a co mu náleží), Lipsko 1845. Rozvržení III. kapitoly (Svatý Max) prvního svazku Německé ideologie sleduje rozvržení knihy Stirnerovy. Přehlédnutím k tomu se odstraní nejasnost v obsahu této kapitoly (srov. s. 690): schází v něm střední člen tří kapitol Stirnerova druhého oddílu. Stirnerova I. kap. Meine Macht — M.-E. A. Moje moc; Stirnerova II. kap. Mein Verkehr —?; Stirnerova III. kap. Mein Selbstgenuß — M.-E. C. Můj požitek ze sebe sama. Je to tím, že v rukopise Německé ideologie začátek příslušné kapitoly schází (srov. red. pozn. na s. 353).

¹⁰⁾ Srov. obdobná místa na s. 129⁷, něm. s. 114¹³ a na s. 410₃, něm. 385¹⁹.

¹¹⁾ Srov. s. 280 (něm. 259): „Občas vkládá jako ‚epizodu‘ nějaké místo, které by patřilo do jiné části knihy anebo by se bylo mohlo docela dobře vynechat, a tak ještě více porušuje už beztak notně zprerhanou nit svého takzvaného výkladu. To se pak prostince vysvětluje tak že prý, ‚nepostupujeme po pořádku‘, a po několikerém opakování to u čtenáře vyvolává určitou otrlost vůči jakékoli, byť sebevětší nesouvislosti.“ K „obměnám“ viz obdobná místa na s. 116, něm. s. 101 a na s. 431, něm. 404.

stojí v obměně VII, „více než kterýkoli jiný smrtelník před ním“). V obměně I a II se ukazuje, „jak rod nezávisle na kontrole a stupni dějinného vývoje individuí rodí veškeré fyzické i duševní vlohy, bezprostřední existenci individuí a v zárodku i dělbu práce“, v III, že rod „zůstává jakožto ‚podnět zvenčí‘, který je jen povšechným výrazem pro ‚okolnosti‘, jež určují vývoj původního individua, vytvořeného zase rodem“, v IV, že rod „jakožto ‚to, co je v lidských silách‘ [‚Menschenmögliche‘] a jakožto ‚lidská potřeba‘ je základnou organizace v ‚Stirnerově spolku““, v V, že je produktem rodu i řeč (Sprache), v VI, že „rod“ se rozvíjí ‚v národy, města, stavy, všelijaká sdružení““, a v VII, že „rod není nic“.

3.3. Nyní k pasáži citované v § 3.1. Ad [1]: Výraz dorozumění (Verständigung) navazuje na s. 416, něm. s. 390 a na s. 417, něm. 391. — Ad [2]: citát ze Stirnerovy knihy uvedený v pozn. 9. — Ad [3]: Marxovo a Engelsovo konstatování, co dalšího připisuje Stirner rodu. — Ad [4] a [5]: námitky, omezující připomínky k [3]. — Ad [7] a [8]: karikatura Stirnerova způsobu uvažování a vyjadřování, srov. pozn. 11 a další místa, např. s. 390, něm. s. 365.

3.4. Jakou funkci má věta [6]? Je to prognóza nebo úvod ke karikatuře [7] a [8]? Podle první interpretace po námitkách následuje prognóza, na niž — přechodem od budoucnosti reálné k budoucnosti fiktivní — navazuje karikatura, podle druhé interpretace je souvislost mezi [6] a [7] tato: individua se ujmou kontroly jazyka — produktu rodu tak, že vyvolí za jazyk „spolku“ jazyk „jako takový“, hebrejštinu (či vlastně aramejštinu).

3.5. Argumenty pro interpretaci obvyklou ([6] je prognózou):¹²⁾ O kontrole společenských vztahů etc. lidmi, individua se mluví v Německé ideologii několikrát, na s. 47, něm. s. 33; 49, něm. 35; 88, něm. 75; 295, něm. 273; v obměně I i v shrnujícím odstavci za obměnou II, a to vždy zcela vážně. Per analogiam lze mít za to, že i věta [6] je míněna vážně jako pozitivní výklad stejně jako [4] a [5].

3.6. Argumenty pro interpretaci alternativní ([6] je úvodem ke karikatuře): I jiné obměny obsahují výrazy jako *produkt rodu* (Produkt der Gattung) — IV, V a VI, *rod... se svými výtvořeny* (die Gattung samt ihren Produkten) — I, *něco vytvořeného ... rodem* (des ... von der Gattung erzeugten ...) — III, vždy jen jako součást prezentace nebo kritiky Stirnerových názorů. V souladu s obvyklou interpretací by muselo být i v V užito výrazu *produkt rodu* jako vlastního termínu Marxe a Engelse, což bylo běžné ještě v Ekonomicko-filozofických rukopisech, vzniklých v dubnu až srpnu 1844, avšak pro období

¹²⁾ Porovnáme-li celou pasáž citovanou v § 3.1 s tím, co je z ní otištěno ve výběrech, chrestomatích apod., vidíme, že tuto interpretaci zastávají téměř všichni jejich sestavovatelé: B. Andrzejewski, K. Marks, F. Engels o jazyku, Warszawa 1978, s. 12–13 uvádí [1] až [6], В. А. Звегинцев, История языкознания XIX и XX веков в очерках и извлечениях, часть II, Москва 1960, s. 319 uvádí [2] až [6], Marx-Engels, Über Sprache, Stil und Übersetzung, Berlin 1974, s. 237 uvádí jen [5] a [6].

po Tezích o Feuerbachovi (6. teze) z jara r. 1845 (srov. i s. 238¹⁹, něm. 218¹) je něco takového třeba věrohodně prokázat (Německá ideologie vznikala od zří 1845 do dubna 1846).

3.7. Které interpretaci dát přednost? Necháváme zatím věc otevřenu, neboť zjišťování dalších relevantních skutečností přesahuje filologovy možnosti.¹³ Avšak bez ohledu na to, jak byla výpověď [6] míněna, je idea racionální kontroly jazyka vyspělou společností (společností individuí) pozoruhodná a závažná.

РЕЗЮМЕ

К интерпретации высказываний классиков марксизма-ленинизма о языке (I)

В статье подчеркивается необходимость общефилологического, а не изолированного подхода к высказываниям классиков марксизма-ленинизма о языке. В центре внимания автора находится высказывание [6], в частности, ставится вопрос о его прогнозирующем характере, или же о его характере как составной части карикатуры хода мысли и стилистической манеры М. Штирнера.

ZUSAMMENFASSUNG

*Zur Interpretation der Aussagen der Klassiker
des Marxismus-Leninismus über die Sprache (I)*

Es wird die Notwendigkeit eines allgemein philologischen, nicht isolierenden Zutritts betont. Die Hauptfrage des Artikels ist die folgende: ist die Aussage [6] als Prognose oder als Einleitung zu einer Karikatur der Stirnerschen Denk- und Ausdrucksweise zu verstehen?

¹³ Je možné, že další oporu pro interpretaci přinese nové kritické vydání spisů Marxe a Engelse (Gesamtausgabe vycházející v Berlíně od r. 1975) nebo poskytne aspoň takové informace o rukopisu III. kap. prvního svazku Německé ideologie, jaké jsou zatím k dispozici jen pro kapitulu I (viz Г. А. Багатурия, Структура и содержание рукописи первой главы „Немецкой идеологии“ К. Маркса и Ф. Энгельса, Вопросы философии 19, 1965, č. 10, s. 108—118).